
SPOLOČENSKO-HISTORICKÝ ROZMER ŠTEPKOVHO NÁREČIA V RND A NIEKTORÉ JEHO DRAMATICKÉ KRONIKY

MILOŠ MISTRÍK

Ústav divadelnej a filmovej vedy SAV, Bratislava

Charakteristická súčasť väčšiny Štepkovej tvorby – radošinské nárečie – nemôže nikomu ujsť, využíva sa v jeho textoch pre divadlo, v rozhlasových reláciách, filmových scenároch, televíznych vystúpeniach, pesničkách a neraz i v jeho publicistických prejavoch. Je zrejmé, že radošinčina je pre Štepku taká nevyhnutná preto, lebo súvisí nielen s podstatou jeho tvorby, ale priam s jeho ľudskou osobnosťou. Nechceme tým povedať, že by tento autor neovládal spisovnú slovenčinu, naopak, má ju vycibrenú, bohatú a správnu. Pritom však sa neustále a rád vracia od počiatkov dodnes k radošinčine.

V prvom pláne by sme mohli uvažovať o lokálpatriotizme. Bola by to pravda, už sme ukázali, že Šteпка je na Radošinu pevne napojený, je znalcom jej dejín, súčasnosti, divadla a osudov jej obyvateľov. Čerpá odtiaľ inšpirácie, ospevuje dobré i zlé stránky. Lenže toto by bolo primálo na vysvetlenie tak hojného využitia nárečia v jeho tvorbe. Radošinčina nezaznieva iba z úst postáv, ktoré hrá Šteпка, ale rovnako či ešte viac aj Katarína Kolníková, Miroslav Siget a popri nich viacerí ďalší členovia súboru, ktorí ani z Radošiny nepochádzajú. Štepkove hry bývajú „dvojazyčné“ – popri spisovnej slovenčine niektorých postáv počuť radošinčinu iných postáv. Nie vždy jedni a tí istí herci hovoria nárečím, napríklad aj zakladateľ a vedúci súboru to mení od prípadu k prípadu.

Radošinské nárečie patrí k typu „západoslovenských dialektov, presnejšie ku skupine strednonitrianskych nárečí. Leží na rozhraní štyroch menších nárečových oblastí: piešťanskej, hlohovskej, topolčianskej a nitrianskej,“ zistil jazykovedec Miloslav Smatana. Z týchto štyroch má najbližšie k hlohovskému regiónu. Jeho charakteristickými znakmi je, že nemá dvojhlásky *ia, ie, ô* (*prátelko, víte, skór*), používa iba tvrdé *d, t, n* (*budem vedet kade it?*) a veľmi príznačná, pre väčšinu Slovenska komická, je zdvojená výslovnosť spoluhlások (*škrilla, vaččina, precca, klannú knižku*). Radošinčanom pred znelou spoluhláskou vypadne spoluhláska *v* aj predložka *v* (*šade, kasni*) a minulý čas sloviess končí namiesto *l* spoluhláskou *v* (*zaspav, chrápav*).¹ Typický je aj neopakovateľný rytmus a intonácia, čo si všetci na Slovensku vedia pripomenúť vďaka známemu hereckému prejavu Kataríny Kolníkovej. Sama o svojom rodnom nárečí s hrdosťou hovorí:

„Dav si mi takú veľkú úlohu, až som z toho bola, namojdušu, celkom pojašená. Plná sála veľkých ľudí a já radošinská žena, s tvrdú reču sa tým veľkým ludom prihováram a ony sa

¹ SMATANA, Miloslav. Nárečie v jazykovom prejave Radošinského naivného divadla. In: *Kultúra slova*, roč. 21, 1987, č. 3, s. 90.

smejú... Šak viš, v Radošine sa hovorí strašne tvrdo: Pištany, dedyna, mlíko, datel... Prišli k nám učители ze stredného a východného Slovenska. Bola som školáčka a hanbila som sa za tvrdú reč. A ony nás hrešili aj bili, aby sme hovorili pekne a makko. Ale jako hovorit makko, ked je huba tvrdá? Moseli sme makčit a já som zamakčila, aj čo som nemala. Mna učila aj pani Mária Jančová-Hečková, tá známa spisovateľka. Taká drobunká jak vrabček, a krásne makko hovorila, dočilku hu očujem... To je teda zaujímavé, Stanko. Za čo ma kedysik v škole bili, za to ma neská placá! Ked som dostala prvý honorár – vím to dočilku, bolo to dvestošedesátšest korun – hovorím si: nepomýlili sa, tolko penazí a za to, že hovorím tvrdo...?“²

Štepa sa k tomu vyjadril takto: „Slovenčina s radošinským nárečím je skvelý stavebný materiál pre naše divadlo. Napríklad taká Katarína Kolníková. Stvoril ju náš dialekt, ktorý jej plynie z úst ľahulinko ako pierko pri driapaní. Všetky tie kuchárky, slúžky, mamy, babičky – to je reč mojej radošinskej mamy, to sú mamine prirôvania, piesne, odpozorované príhody, a ja ako vidiecky Cyrano ich našepkávam pani Kolníkovej a ona už za tie roky vie, čo s tým na javisku urobiť. Predstavte si, že by babička v Človečine začala hovoriť spisovne. O čom by to bolo? A najmä – o kom?“³

Zopakujme, v textoch Stanislava Štepku nehľadajme nárečie, ktoré slúži iba na lokálnu identifikáciu. Je celkom pochopiteľné a dalo sa to predpokladať, že ho významovo využil aj pre ďalšie autorské stratégie. Dal mu významnú úlohu pri charakterizácii postáv, pri budovaní kontrastov a konfliktov v situáciách a dejoch a napokon, povýšil ho na ozvlášťujúci estetický prvok.

Pri charakterizácii postáv ho vedel v ústach jednej postavy postaviť do protikladu so spisovnosťou jazyka druhej postavy, pričom nárečie vyznievalo plebejsky a spisovná reč stavala jej nositeľa vyššie. Štepa však nepristupoval k tomuto rozdielu schematicky – niekedy nárečie pôsobilo zmäčkujúco, často hlavne v pozitívnych postavách Kataríny Kolníkovej, ale inokedy zasa mohol práve dialekt znieť pritrdo a jeho nositeľ mohol mať zlé povahové vlastnosti. V *Čiernej ovci* napríklad Školník, donášač, stál proti vzdelaným učiteľkám Oľge a Jane, ktorá bola navyše aj slovenčinárka. Radošínčina teda vedela unieť pozitívnu aj negatívnu postavu, čo je napokon aj životná skutočnosť. Národy a ľudia sa predsa nedelia na dobrých a zlých podľa toho, ako hovoria, ale podľa skutkov. Akýkoľvek jazyk môže znieť prívetivo aj neprívetivo, záleží od jeho nositeľa a Štepa toto poslanstvo vedel vložiť aj do svojich inscenácií.

Nárečie v hrách použil aj na inej rovine, a to vtedy, keď chcel naplniť spoločenskú satirickú úlohu. Napríklad, keď byrokratickým floskulám nastavil prirodzené zrkadlo v ľudovej reči.

ŠPÁNIK: Splnili sme počet žiakov pre bane, znížili sme percento žakov navštevujúcich náboženstvo, máme úspechy v slovenčine i telesnej. Ale môj problém ostáva stále otvorený. Neny samca.⁴

² Katarína Kolníková in ŠTEPKA, Stanislav. ... a já, Katarína Kolníková.

³ ŠTEPKA, Stanislav. Ťažko sa nám žilo kedysik, eletrina nebola, a tá čo bola, aj tá trásla... In: *Slovenské pohľady*, 1999, č. 7 – 8.

⁴ ŠTEPKA, Stanislav. *Kronika komika* 3. Bratislava : Ikar, 2005, s. 80. Z hry Čierna ovca.

Dialektológ nachádza ďalšie funkčné, estetické využitia radošinciny. Môžu sa ňou narušovať štýlové normy, možno pracovať s komickým efektom zvukovo podobných slov (*slovenské dedini a slovenské dejini sa na teba kukajú*), s komickým zapojením cudzích jazykov (*zaspívajme si jennu písničku, ...van, tju ... a tag ďalej!*), časté sú aktualizácie (*chut jako pito, alebo knekebrót*) a napokon zvýrazňujú sa literárne a iné alúzie (*já som pastír velmo starí, přežev som mnoho jari, pochopitelne aj jeseni*).⁵ Všetky spomenuté využitia nárečia u Štepku smerujú k praktickému cieľu vyvolať smiech, zosmiešňovať, majú úlohu kritickú a sú nástrojom asistujúcim pri jeho očistnom pôsobení v spoločnosti.

Je tu však – možno pre niekoho prekvapujúci – ďalší rozmer. Nárečie z úst Radošincanov je totiž aj krásne! Samozrejme, na Slovensku máme oprávnené zaužívaný názor, že stredoslovenská slovenčina je tá najkrajšia. Lebo je mäkká, prirodzená, spevavá, bohatá. Pokrýva najväčšiu časť nášho územia, jej rôzne odtiene lahodia najväčšiemu počtu Slovákov. A v neposlednom rade vďaka svojej centrálnej geografickej polohe je vždy zrozumiteľnejšia aj okrajovým regiónom na západe a východe krajiny. Nie nadarmo ju vybrali štúrovci ako základ spisovného jazyka, nie náhodou sa s tým stotožnili vyjadrením Jána Hollého aj nositelia predchádzajúcej koncepcie bernolákovčiny, založenej na západoslovenskom, trnavskom kultúrnom dialekte.

Toto múdre povýšenie stredoslovenčiny však nemalo smerovať k „poníženiu“ iných nárečí, hoci to tak trocha vyzerá. A preto celkom oprávnené sú prípady, keď niektorí autori sa usilujú literárnymi prostriedkami kultivovať dialekty vlastných regiónov. Napokon, na podporu svojich koncepcií už aj bernolákovci a po nich štúrovskí básnici vytvorili najlepšie klasické diela literatúry. Po kodifikácii slovenčiny veľa spisovateľov, verných myšlienke jednotného spisovného jazyka, napísalo diela, kde rozvíjali a svojím spôsobom oslavovali strednú slovenčinu. Avšak existujú aj takí autori, ktorí písali svojím rodným nárečím. Na východe šarištinu z Okružnej rozvíjala Milka Zimková a presadila ju aj do divadla a filmu. Na západe zasa jakubovskú záhoráčtinu s básnickým citom povýšil Štefan Moravčík. A v tomto kontexte zastáva prioritné miesto Radošincan Stanislav Štepka. Už len rozsahom jeho diela, veľkým okruhom jeho divákov, prienikom do rozhlasu, televízie i filmu urobil západnej slovenčine naozaj mimoriadnu službu.

Ak by sme to chceli povedať konfliktne, Štepka dosiahol svojím dielom akúsi historickú odplatu voči stredoslovenčine. Preukázal, že jeho rodný dialekt je vhodný na kultivovaný literárny prejav, na to aby ním písal dramatické, prozaické i lyrické texty. Podľa všetkého, čo o jeho diele a postojoch vieme, určite mu nešlo o činnosť rozbíjačskú, nechcel znova rozprúdiť bernolákovsko-štúrovskú, ani katolícko-evanjelickú polemiku o tej správnej slovenčine. Slovensko je dnes už ďalej a polemiky rozpútavajú iné problémy, ktoré aj Štepka rieši vo svojich hrách. Avšak onen dôkaz o prirodzených kvalitách západnej slovenčiny, rovnakých, ako má aj stredná a východná slovenčina, svojou tvorbou s určitou potvrdil. Verifikáciu si možno urobiť pri množstve jeho replík, dialógov, textov, využívajúcich nespočetné jemné slovné nuansy, slovné hračky, významové mnohoznačnosti a metaforické obrazy. A hoci väčšinu pesničiek do svojich hier napísal v spisovnej slovenčine, viackrát, hlavne keď chcel dať spievať Kataríne Kolníkovej, zložil jednoduché a hravé ľudové verše v radošincine.

⁵ SMATAN, Miloslav. Nárečie v jazykovom prejave Radošinského naivného divadla. In: *Kultúra slova*, roč. 21, 1987, č. 3, s. 92 – 92.

V MÉNE OCCA

V méne occa v méne syna
 som slovenská dôchodkyna
 Skrachuvala moja banka
 a bola som partizánka
 Milióny neská nemám
 podobná som druhým ženám

Těž budem jest lacné jellá
 spoločenský tež som vella
 Ale ináč som aj rada
 v núdzi spoznáš kamaráda
 Mám jenného načo klamat
 čo mi srcco začav lámat
 Jeho méno neuvedem
 slovom je to prátel jeden
 Lúbime sa jako mladí
 a pritom sme kamarády
 A majte nás šeccá rady⁶

Radošičina a slovenčina, to je základná dichotómia v Štepkovej literárnej tvorbe – hovorí sa uňho buď tak, alebo onak. Lenže nejde o dokonalú dichotómiu, ktorá by predpokladala dve entity od seba celkom oddelené. Štepkova radošičina a Štepkova slovenčina sa v texte stretávajú a prelínajú, v jednej hre zaznejú obidve buď oddeľene v replikách jednotlivých postáv, alebo sa striedajú priamo v rámci partu jedinej postavy. Treba tu však dodať, že dialekt a spisovný jazyk sú síce významným, ale nie výlučným Štepkovým štýlotvorným prvkom. U radošincov sa s obľubou kladú do protikladu, a tým aj spájajú ďalšie nesúrodé či navzájom až vylučujúce sa prvky, aby z toho vytrysklo komično: nízke/vysoké, ľudové/oficiálne, hovorové/knižné, slangové/normatívne, slovenské/cudzie (maďarónske), gýčové/esteticky hodnotné, ľúbostné/pracovné, dobrosrdečné/zlorečiace, denotatívne/konotatívne, konkrétne/abstraktné. Tieto spojenia sú v texte v polohe juxtaopozície, položené vedľa seba. Voľné prechody v rámci každej z dichotómií z jedného extrému do druhého vytvára ten známy efekt tárania jednotlivých postáv, čo patrí k najcharakteristickejším črtám radošinských inscenácií. Je to efekt uvoľnenej reči, plnej nápadov a nečakaných inšpirácií, slovných hier a absurdných nonsensov, kde každá z postáv hovorí, čo jej zide na um, a tak charakterizuje sama seba a buduje aj celkové významové vyznenie inscenácie. Dešifrovanie takýchto slovných hier a hračiek percipientmi nie je vôbec podradná zábava, naopak, ide o vyslovene intelektuálnu hru, ktorú si dokáže naplno vychutnať iba divák dobre zorientovaný, chápaný všetky načrtnuté významové vrstvy, ktoré nonšalantne, vytrvalo a vo veľkom počte vrhá na scénu autor ústami svojich postáv.

Na prvý, povrchný pohľad by možno inscenácie Radošinského naivného divadla vyzerali ako poklesnutá naivná dedinská veselica, ale v skutočnosti je to inak, ide o sta-

⁶ ŠTEPKA, Stanislav: *Kronika komika 4*. Bratislava : Ikar, 2006, s. 10.

vebne premyslenú a interpretačne zložitú významovú štruktúru, ktorej rozuzľovanie a výklad dáva najväčší pôžitok tým najinteligentnejším a najvzdelanejším divákom. Dodajme, že popritom je zvláštne aj to, že Radošinské naivné divadlo vôbec nie je intelektuálnym ani experimentálnym štúdiom a štruktúru jeho inscenácií možno vnímať aj na úrovni bežných interpretácií, takmer akoby v prvom pláne. Štepkova tvorivá metóda začína dichotómiou, tým, že si osvojí dve spolu nesúvisiace skutočnosti (z oblasti jazyka, umeleckého štýlu, sociálnej skutočnosti, národnej tradície, filozofickej myšlienky, ľudského charakteru a pod.) a umiestni ich do juxtapozície, vedľa seba v rámci jedného dialógu, jedného výstupu, jedného deja, hoci v skutočnom živote takéto susedstvo nie je vôbec zvyčajné. Z danej juxtapozície potom vzniká nová dynamika. „Iskrí“ sa v nej – intelektuálne aj dramaticky – a v tomto parodoxe sa rodí nový význam, podobne ako v dialektike z tézy a antitézy vzniká nová syntéza. Štepkove paradoxy, vinúce sa celým jeho dielom, sú napriek ich vnútornému pnutiu jedným zo základných tmeliacích a stavebných prvkov jeho hier. Paradox je mu výbušnina, spôsobujúca, že po explózii zaniká pôvodný partikulárny význam a rodí sa nový. V myslí divákov vytvára novú kvalitu, obohacuje ich o nové poznanie, ponúka im nové, kritické pohľady na svet.

Štefan Banič a ďalší

Rad hier-kroník zo života slovenských a európskych osobností sa vyznačuje tým, že Štepkovi nejde o celkom realistický pohľad na ich životné osudy, naopak, využíva sa autorova *licencia poetica*, s ktorou tvorí portréty týchto reálnych, pre dejiny významných ľudí. Hoci pochopiteľne zachováva určitú základnú historickú faktografiu a chronológiu, obrazy ľudí dopracúva, dáva im ľudské vlastnosti a do deja zapája ďalšie známe historické osobnosti, často aj také, ktoré sa veľmi pravdepodobne v realite nikdy nemohli stretnúť. V hre *Loď Svet*, kde je hlavnou postavou slovenský vynálezca padáka Štefan Banič (hrá ho Stanislav Šteпка), mu do cesty poslal poľskú herečku, Slovenku po otcovi, Polu Negri (postupne ju hrali viaceré členky súboru – Anna Warchalová, Maruška Mišenčíková, Jana Olhová, Zuzana Maurery). Banič sa stretne aj s rakúskym následníkom trónu Františkom Ferdinandom d'Este (Pavel Schwarz), ktorého v Sarajeve zastrelil Gavrilo Princip (Milan Šago), Natašou Tolstou (Darina Porubjaková), vnučkou Leva Nikolajeviča Tolstého, ako aj s ďalšími postavami, ktoré síce nie sú odkreslené zo skutočných dejín, ale svojím konaním naznačujú, akoby mali kontakty s inými, historicky reálnymi osobnosťami. Napríklad Kapitán (Jozef Sloboda) a Alica (Katarína Kolníková).

Spoločnou platformou tejto rôznorodej skupinky je cestovanie loďou Svet – zo starého do Nového sveta. Cesta, pomalý pohyb vpred, peši, na starých dopravných prostriedkoch, loďou, vlakom vyhovuje Štepkovej poetike dramatického textu, ktorý nebýva konfliktne vyhrotený, býva skôr epicky širší a nemáva tragické rozuzlenia. Vyhovuje naratívosti, rozširuje priestor pre radenie komických situácií prerušovaných pesničkovými vstupmi a v nedramatických dialógoch lepšie vyznievajú slovné hry a kotrmelce. Cesta je však Štepkovi aj niečím viac: nevyskytuje sa iba v jeho hrách o významných osobnostiach, ale aj inde, cesta je tu totiž symbolom pohybu vpred. Pohybu od starého k novému, od horšieho k lepšiemu. Cesta a cestovanie sú u Šteпка spojené aj s návratom domov. Sú prejavom optimizmu a životnej nádeje, ktorá vyplýva z jeho hier. Bezvýchodiskový by bol pohyb v kruhu, alebo postávanie na križovatke,

bez schopnosti vybrať si ten správny smer. Spomeňme tu typický príklad bezvýcho- diskovosti v modernej svetovej dráme *Čakanie na Godota* od Samuela Becketta, ktorého postavy Vladimir a Estragon beznádejne postávajú na ceste, ale Godot neprichádza.

Ak je jednou z hlavných dramatických postáv človek z dejín, ako je to v hre *Lod' Svet*, býva to u Štepka spravidla výnimočný človek, presahujúci nielen svoje domáce okolie, ale aj významných ľudí z cudziny. Napríklad Štefan Banič má viac viery v seba, vo svoj vynález, vo svoje schopnosti ako iné postavy hry, ktoré sú buď dekadentné, ako František Ferdinand d'Este, alebo sú životne neschopné či aspoň odkázané na dostatočný impulz, ktorý by ich posunul k aktivite (Pola Negri, Kapitán). Charakteristikou Slováka v cudzom svete je, že zostáva predovšetkým neznámy, niekedy i prehliadaný či opovrhovaný, nie je však negatívny živel ani bezradný fuťmák. Štepka mu dáva vnútornú silu i nádej, že sa určite dokáže presadiť. Postavy Slovákov sú plebejské a proti nim spravidla stoja vládcovia všetkých stupňov, ktorí však nevy- chádzajú, pri všetkej úcte k nim, z porovnania lepšie. Štepka viac verí tým dole, ako tým hore. Toto napokon platí všeobecne, aj vtedy, keď sa autorsky ujme nejakej talen- tovej osobnosti, ktorá nie je zo Slovenska, ale z cudziny, napríklad v *Delostrelcoch na Mesiaci* si takto vybral za ústrednú postavu colníka Henriho Rousseaua.

Sme však stále na teritóriu humoru a satiry, a preto si nemožno predstavovať, že to, čomu autor nadržíava, predvádza percipientom v romantizujúcom háve. Naop- pak, aj tí „najsympatickejší“ Slováci majú množstvo neduhov, bývajú vyskladani z rôznych drobných komplexov, smiešností, naivity, teda sú nanajvýš ľudskí, ale zároveň načrtnutí kritickým okom autora. Napríklad Štefan Banič zovšeobecňuje dušu slovenského človeka takto:

BANIČ: Čo je snom každého Slováka? Snom každého Slováka je vlasny vlasný dom. Má Slováka väčší sen, jako vlasny vlasný dom? Má Slováka väčší sen, jako je vlasny vlasný dom! A čo môže byt pre Slováka väčším snom jako vlasny vlasný dom? Čo môže byt pre Slo- váka väčším snom jako vlasny vlasný dom? Vlasny za vlasným domom letnú kuchynu!! Vlasným hu aj já, sme v nej celú zimu! A za tú letnú kuchynu máme šopu a vella kurnýk, a celé dokopy je to kurnýkšopa!⁷

Celá hra ale nie je len o tom, že naše svety a sny sú v podstate malicherné. Ako ukazuje Štepka na iných, aj vznešenejších osobách, tie sú navlas podobné. Autor však hovorí, že napriek našim malým pomerom dokážeme byť aj veľkí – tak, ako je hlavný hrdina, ktorého vynález padáka zachránil mnoho životov amerických letcov.

Hra ako celok je aj o ďalších ľudských túžbach – erotických i citových, je teda komplexným obrazom ľudskej psychiky, čo ju robí zaujímavou napríklad aj pre tých, ktorí sa nezaujímajú natoľko o históriu, technické vynálezy, ani o politické prevraty v časoch prvej svetovej vojny, kam je datovaná hra. *Lod' Svet* nemôže byť zásadným a ani celkom spoľahlivým prameňom pre poznanie našich dejín. Iba upriamuje po- zornosť na významné osobnosti a takto pridáva jednu z tehličiek na rekonštrukciu zastrašeného národného sebedomia. Jej prínos je v tom, že hravým a zábavným spôsobom dokáže pripútať pozornosť divákov na tému, ktorú, ak budú chcieť, si podrobnejšie osvoja z ďalších prameňov.

⁷ ŠTEPKA, Stanislav: *Kronika komika 3*. Bratislava : Ikar, 2005, s. 212. Z hry *Lod' Svet*.

Vtipné je, že autor Radošičan rozšíril nenápadne svoje nárečie aj na širší západo-slovenský región. Štefan Banič, hovoriaci po radošinsky, pochádza predsa z Neštichu a Smoleníc, teda západne od Trnavy, čo je už veru iný kraj a iná reč, ako tá z hlohovského hornonitrianskeho okolia! Nezaznamenali sme síce nijaké protesty, ale bolo by dobré raz sa dozvedieť, ako túto „cudziu“ inváziu do smolenického prostredia prijala tamojšia obec a odtiaľ prichádzajúci návštevníci divadla. Tým viac, že Štepka sa bezostyšne zadrpal aj do tamojšieho lokálpatriotizmu, keď naznačil, že, ako to už na Slovensku býva, Smoleničania sa neráčia s Častovčanmi, obyvateľmi neďalekej dediny. Ale veríme, že mu bolo okamžite odpustené.

Ako vidno, môžeme tu, ako vždy u Šepku, nájsť viaceré vrstvy významov a odkazov, pričom ponad všetko mu ide ešte aktualizácia vrstva, pretože aj *Lod' Svet* je predovšetkým o súčasnosti. Autor si dovoľil aj takú vec, ako je zrejma narážka na dobové propagandistické vykrášľovanie komunizmu a Sovietskeho zväzu (premiéra v réžii Juraja Nvotu bola 12. decembra 1988). Vtipy, čo vtedy kolovali medzi ľuďmi, autor vložil do úst ruskej Nataše Tolstej:

NATAŠA: Asi takto. Ja rada klamem. Teda presnejšie: rada vydávam zbožné želánja za pravdu. Nemali sme železnicu do Jasnej Poľany, hoci už všade bola, aj v Nemecku, aj v Tunise, ba aj zo Zbehov do Radošiny. Ale ja som všade, aj v Nemecku, aj v Tunise, tvrdila, že ju už máme dobrých tridsať rokov. Hanbila som sa povedať, že nemáme, keď sme ju už dávno mali mať. A keďže ma počúvali, pridávala som ďalšie veľké vjéci, že máme najviac inžinierov a aeroplánov, že sme vo všetkom prvi, hoci v mnohom sme neboli ani tretí. Že máme najlepšie kone i kvasnice, najlepšie knihy, čízmy i úmysly a najrýchlejšie lastovičky a hodinky. A predstavte si, pán kapitán, mnohí nám aj uverili. Uverili... lebo sa nás báli!⁸

Lod' Svet je konfrontáciou Slovenska a sveta. Všetci sme na jednej lodi, túto myšlienku u Šepku stretne ešte viackrát, a autor skúma, aké miesto tam chceme a môžeme zaujať. Radošičan sa, obrazne povedané, vydal do cudziny, aby skúsil, či ju dokáže literárne pochopiť, či bude s ňou vedieť autorsky narábať. Štepka, čisto slovenský autor, napísal do úvodnej časti tejto hry priliehavé verše o Berlíne, ktoré ukazujú, ako ďaleko a ostro vidí. Asi podobne, ako jeho postava Štefana Baniča zo zabudnutých Smoleníc presvedčila svet o svojom vynáleze, ba aj Polu Negri o sile ľúbostného citu.

SPOMIENKA NA BERLÍN

Krásne a smutno
hrá dnes vo mne čelo
Mám štyri vodky
jeden splín
Očiam sa tuším
trochu plakať chcelo
Spomenuli si na Berlín

⁸ ŠTEPKA, Stanislav: *Kronika komika* 3. Bratislava : Ikar, 2005, s. 213. Z hry *Lod' Svet*.

V baroch tam tajne
 kvitnú nočné ruže
 Čašníci sú samý špás
 Berlín je cesta
 z blata do kaluže
 kde zablúdi raz
 každý z nás

Berlín je stavec
 čo má mladé telo
 galantne ruky
 bozkáva

Nejedno mláďa
 už mu naletelo
 A cez deň je s ním
 otrava

Večer si Berlín
 dá nohy do čižiem
 už nás vezú
 taxíky

Roky s ním hriešne
 nemanželsky žijem
 A sú to krásne
 zlozvyky⁹

Na európskej colnici

Tie hry, ktoré sú o významných Slovákoch, majú v sebe Štepkovo úsilie pripomenúť ich divákovi a vzbudiť záujem o ne v súčasnej generácii (Štefan Banič, Jozef Murgaš, Milan Rastislav Štefánik). Hra *Delostrelci na Mesiaci*, ktorej dala tému postava legendárneho naivného maliara Henri Rousseaua, nie je o slovenskom umelcovi. Dokonca nie je to ani pokus o pripomenutie niektorých životopisných údajov, ako to býva v prípadoch hier o slovenských osobnostiach. Francúzsky colník sa totiž nestal ústrednou postavou Štepkovej hry preto, že by sa mal oňho vzbudiť záujem. Pôvod myšlienky napísať o Rousseauovi musíme hľadať v tom, že Šteпка, práve vtedy prežívajúci s celým Slovenskom obdobie otvárania hraníc na európskom kontinente (premiéra bola 20. novembra 1992 v réžii Juraja Nvotu), si uvedomil, že práve tento známy colník a maliar by mohol byť symbolom procesu, ktorý znamenal koniec pohraničnikov a colníkov v čase, keď nastúpili iné, všeľudské hodnoty rovnosti národov a slobody. Samozrejme v dialógoch medzi postavami odznelo nielen veľa myšlienok o Európe, ale aj o výtvarnom a literárnom diele francúzskeho umelca,

⁹ ŠTEPKA, Stanislav: *Kronika komika 3*. Bratislava : Ikar, 2005, s. 205. Z hry *Lod' Svet*.

napokon, aj názov hry *Delostrelci na Mesiaci* odkazuje na známy naivný obraz tohto výtvarníka, *Delostrelci* z roku 1893. Avšak hlavnou témou hry nie je samotný colník, ale bratstvo medzi národmi v slobodnom spoložití a otázka alebo pochybnosť, či sa niekedy naozaj uskutoční. Okrem hlavného hrdinu, ktorého hrá Stanislav Šteпка, vystupuje v hre aj Turek Ali (Dušan Cinkota), Maďar Sándor (Vladimír Svítek), taliansky operný spevák Luigi Bonasera (Mojmír Caban), anglická feministka Alica Cooková (Darina Porubjaková), škrupulózny Nemeц Paul von Hlavacek (Pavel Schwarz), Francúzka Monika Perce-Neige (Monika Hilmerová), Rus Anton Pavlovič (Richard Felix), Švédka Eva Gunarsonová (Zuzana Maurery), zvodná a prívetivá hudobníčka Emília (Martina Znančová) a pochopiteľne aj Slováк Ondrej Krška, drotár (František Reháк). V Šteпkovom „laboratóriu“ sa rôznorodí ľudia sprvu zblížia, priatelia, navzájom zamilujú, niektorí vstúpia do manželstva. Rousseau ich zoberie na cestu na Mesiac, aby im odtiaľ ukázal Zem, ich spoločnú planétu. Čoskoro sa však pre malicherné spory rozhádajú, znepriatelia a rozídu na všetky strany. Colník to smutne berie na vedomie, hoci neprestáva veriť, že raz príde čas, keď sa spory vyčerpajú a všetci budú zasa držať spolu.

Táto hra je pozitívnou víziou, nie kritickým odsúdením Európy. Vo svojej nádeji a presvedčení, že svet raz bude svorný, je ódou na európsku radosť. Určite, dejiny svedčia o opaku, avšak celkom zrejmy je prirodzený Šteпkov humanizmus, s ktorým pristupuje k téme. Začiatok deväťdesiatych rokov, keď sa hra uvádzala, bol obdobím vrcholu najväčších nádejí, veľkej eufórie, nielen u nás na Východe, ktorí sme sa otvárali Európe, ale aj v západnej Európe, ktorá sa s nádejou dívala na rýchle zmeny v krajinách dovtedy ležiacich za tzv. železnou oponou. Nemožno neoceniť, že radošinci tejto téme pohotovo venovali inscenáciu, ktorá zapadala do ich názorov podporujúcich myšlienku európskej spolupráce. Bol napokon zjavný nielen v ich umeleckom divadelnom diele, ale viacnásobne ho deklarovali v osobných vyjadreniach, vystúpeniach, rozhovoroch. Treba povedať, že, žiaľ, niekedy aj radošinci to nevedeli celkom racionálne a s nadhľadom zvládnuť, a tak si diváci môžu spomenúť aj na momenty z televíznej reklamy, keď napríklad Katarína Kolníková poskytla svoju tvár kampani za vstup Slovenskej republiky do NATO, čo bolo obzvlášť pikantné vzhľadom na jej osobnú históriu a vzhľadom na jej typ naivnej a dobromyseľnej západoslovenskej ženy. V tomto politickom kontexte však možno celkovo povedať, že Šteпkovi *Delostrelci na Mesiaci* boli správnym krokom, vyjadrené dobovým slovníkom, boli europ-timistickou hrou.

ROUSSEAU: Nádherný pohľad: zbratané ľudstvo si ruky podáva, objíma sa, do očí si hľadí... skvelá téma pre naivných. Už len keby im to vydržalo aspoň jednu generáciu! *Delostrelci na Mesiaci*... V očiach majú delá, ktorými mieria na pozemskú pýchu, nenávisť, zlobu a zášť... Priatelia, boli ste skvelí. To, čo ste pred chvíľou predviedli, bolo nádherné, neopakovateľné. Vlastne, predviedli ste to, ako by to normálne malo vyzerať. Blahoželám vám a hlboko sa pred vami skláňam.¹⁰

V hre o colníkovi Rousseauovi sa vyskytuje aj spomínaná postava drotára Ondreja Krška. Nie je tam iba náhodou ako doplnok k výberu z ostatných európs-

¹⁰ ŠTEPKA, Stanislav: *Kronika komika 4*. Bratislava : Ikar, 2006, s. 111. Z hry *Delostrelci na Mesiaci*.

kých národov. Táto postava nastoľuje otázku slovenskej identity, tentoraz identity, konfrontovanej s cudzinou. Kým väčšina Štepkových hier sa odohráva doma, v rade kroník, čo spracúvajú portréty veľkých osobností, sa dostávame do cudzieho sveta a pomeriavame sa s ním. Takéto konfrontácie Štepka robí hlavne v hrách, kde tematizuje cestovanie obyčajných hrdinov po krajine a po dejinách – Rudolfa Vlasáka, idúceho z Radošiny veľkou okľukou až do Trnavy, kde hľadá ujednú ženu jedného z mešťanov v *Ako sme sa hľadali*, alebo v hre *Pokoj domu tomuto*, kde Radošinčania vezú vynikajúce radošinské burgundské víno, všeobecne známe ako klevner, na svadobný stôl britskej kráľovnej Alžbety II.

Práve na pozadí sveta môžu dobre vyniknúť typické vlastnosti Slovákov, ich zakríknutosť, skromnosť, pracovitosť, ako aj to, že sú málo známi, hoci táto krajina leží uprostred Európy. Ale Štepka jedným dychom pripomína aj slovenskú bezradnosť a „tisíc problémov“, ktoré treba prekonávať, aj pomery, ktoré priniesli veľa nových darebákov.

ONDREJ: *hlučne prichádza a ohlasuje sa sám, lebo tuším sa naňho celkom zabudlo.. Ondrej Krška, Slovensko... Som Ondrej Krška, som Slovák a som ze Slovenska! To je, prosím pekne, vyššie ako je Polsko a vyššie ako je Madarsko. Jenny velhory, jenna nýžina, tysíc problémov, teší ma.*

ONDREJ: Ja som totiž drotár. Opravujem hrnce, misky, vyrábam úžitkové umelecké predmety, napríklad pasce na myši. A na rozdýl od ostatných Európanov sa nygde neponáhlam, lebo any velice neny kde... Aj tak som nemav kde prespat. A tak som vcelku rád, že ste nás takto kolektívne zajali, aspon nám bude spolu teplejšie a prípadne aj veselšie...¹¹

ONDREJ: Ked nýkedy pôjdete okolo, zastavte sa, mna na Slovensku každý pozná, jako aj já poznám každého, ukážem vám bývalých pracovitých ľudý. A večer v hostynci vám ukážem kmínov, kerí sa ešte zatál usmívajú, možno aj preto, že dočilku neboli pristyhnutí. A ukážem vám aj mojů krsnú mamu, kerá sa též bez pričiny furt usmíva, možno aj preto, lebo fajčí konope!¹²

Ako vidno, tento autor neidealizuje svoj národ. Je k nemu rovnako milý aj uštipačný, ako k iným, asi hlavne preto, že za národom vidí predovšetkým ľudí s ich dobrými i zlými vlastnosťami.

THE SOCIO-HISTORICAL DIMENSION OF ŠTEPKA'S DIALECT IN THE RADOŠINA NAIVE THEATRE AND SOME OF ITS DRAMATIC CHRONICLES

Miloš MISTRÍK

This paper, which came into being as part of a wider monographic project, explores the functional and aesthetic dimensions of the use of the local dialect of

¹¹ ŠTEPKA, Stanislav: *Kronika komika 4*. Bratislava : Ikar, 2006, s. 102. Z hry *Delostrelci na Mesiaci*.

¹² ŠTEPKA, Stanislav: *Kronika komika 4*. Bratislava : Ikar, 2006, s. 112. Z hry *Delostrelci na Mesiaci*.

Radošina in the work of the prominent Slovak playwright Stanislav Štepka and in the productions of the Radošina Naive Theatre. Štepka is very closely attached to Radošina; he is knowledgeable about its past, present, theatre and the fates of its inhabitants. Radošina is a source of inspiration for him; he deals both with its positive and negative features. However, this does not explain his rich use of dialect. It can be assumed – and understandably so – that Štepka also uses dialect for other authorial purposes. Dialect is ascribed a significant role in characterization and building situational and plot contrasts and conflicts, and finally, it is elevated to a peculiarizing aesthetic element. The dialect of Radošina and standard Slovak constitute the basic dichotomy of Štepka's literary production: either one or the other is spoken by his characters. However, it is not a perfect dichotomy based on the assumption that the two languages are separate entities. Štepka's dialect of Radošina and Slovak meet and overlap in his texts: they may occur within one play, either each spoken by a different character or both within the same character's speech act. It must be, however, added that although dialect and standard language are important, they are not the only style-forming feature of Štepka's work. In order to produce a comic effect, Radošina theatre players like to put them in contrast, thus connecting other heterogeneous or mutually exclusive elements: low/high, popular/official, colloquial/literary, slang/standard, Slovak/foreign (Hungarian), kitschy/aesthetically valuable, romantic/occupational, kind-hearted/malicious, denotative/connotative, concrete/abstract. These elements are juxtaposed in the text. Free transitions from one extreme to the other within each dichotomy result in the blabber of individual characters, which is one of the most typical features of Radošina theatre productions. It creates the effect of free speech, full of unexpected ideas, puns and absurd nonsense, when each of the characters says whatever is on his mind, thus characterizing himself and contributing to the overall meaning of the production. The decipherment of these puns is not at all low-class entertainment but an intellectual play which can be fully enjoyed only by a viewer that is well-oriented and perceptive and that understands all the semantic levels that the author mediates through his characters in great numbers and with persistence and nonchalance.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy APVV-0619-10.